

ПРИЧЕ ЗА ОДАБРАНЕ

Прозна магија Николе Шопа

Самосвојан и ванвремен у поезији која је заштитни знак његовог књижевног опуса, Никола Шоп поседује исте или сличне врлине и у свом прозном стваралаштву о којем се одувек мање знало и говорило међу тумачима и вредноватељима књижевности, премда је тешко проникнути у разлоге за такву рецепцију Шоповог приповедног дела. И сама сам до сада у три наврата писала о његовој поезији, а онда сам у једном специфичном периоду властитог живота, осетивши да ми се догађају и утичу на мене неке необичне појаве, мисли, идеје које ме измештају из света досадашњих искустава, потреба и навика, поново прочитала Шопове прозе објављене у едицији „Хрватска књижевност Босне и Херцеговине у 100 књига“ које је приредио Бранимир Донат. Већ петнаест година поседујем у својој библиотеци ту изврсно сачињену књигу коју сам читала с пијететом према аутору и његовом тешком животу, али тад очигледно нисам била спремна за све њене понорне димензије и скривита значења, за њене онеобичене теме и раскошан стил који одише временском патином, али и непатвореном поетичношћу, енергијом својеврсне нове или поновне свежине у савременој прози, где је све мање уистину врских стилиста, јер је већини важније *шита* него *како* приповедати.

Мој први утисак био је да су прозе Николе Шопа (настајале од тридесетих до шездесетих година прошлог века) савршено компатибилне с његовом поезијом, да се теме, мотиви, визије, идеје, атмосфера, слутње, осећања чврсто преплићу, укрштају, дозивају и творе јединствен поглед на свет. Ране прозе саткане су од устрепалих, младачких емоција према лепоти природе, младих девојака, родног града и његових чувених водопада и воденица, али и призора смрти („Снивање завичаја“), јер ваља имати на уму да се писац врло рано суочио са смрћу најближих: очевом, пред полазак у основну школу, а мајчином кад је имао четрнаест година. Обе ове смрти као да су и без помињања присутне у прози „Смрт и погреб моје баке“, јер се бакиним одласком у потпуности губи породични темељ и ослонац за младо и преосетљиво биће чији су живот, одрастање и школовање доведени у питање.

Родни град Јајце у прози Николе Шопа постаје болно средиште његових успомена, сновиђења, потонућа, паралелне личне и вековне урбане историје, истовремено град „тајанствених прела“ и „мртви град краљева“, центар света у који се писац враћа с помешаним осећањима радости и туге, озарења и страха, наде и незнања. Шопова склоност ка фантастичном, ирационалном и свевременом или безвременом у савреном је дослуху с осећањима према његовом родном граду у који се увек врати с утиском да град тоне, да га засипа тишина, зелена измаглица и прашина, да у њему стоји време, а стари урар узалуд покушава поправити справу коју гуши сивозелени прах, маховина

заборава и заосталости, „јер се ту ништа ново не може десити и нико не мора нигде тачно да стигне“. Кад се, забринут за свој град и његове становнике обрати начелнику, уместо захвалности за бригу и потребу да помогне доживљава да га бесни суграђани протерају из града, и то на магарету! Асоцијација на библијску тему Христа који је желео помоћи људима, а дочекао властито страдање, неизбежна је, али и ненаметљива, више хуморна него поредбена, пре горка него осветољубива, као што је и „грдња“ изречена начелнику годину дана након поновног доласка у још орозулији и успаванији град одвећ блага у односу на његову кривицу и немар због којег је пресахнуо и водопад који је красио и хранио цео град. Остарели урар бесно почне окретати уназад казальке гломазног и тешког градског сата желећи немогуће: да врати време, да подмлади старице које су узалудно чекале љубав и породични живот, да пробуди окамењене петлове који више не могу кукурикнути ни са закашњењем, а камоли пре времена...

Датум забележен на крају ове приче (што је Шоп веома ретко чинио па је тим занимљивије) казује да ју је написао двадесетчетворогодишњи младић пун љубави, снаге, знања и наде, спреман да опрости и помогне и неспособан да мрзи. Деведесет три године касније можемо се с разлогом запитати колико је таквих данас на овим просторима и да ли је век који их дели од ове приче икога ичему научио?

Данас и овде можда за већину не значи ништа идеја о духовном елитизму, нестала и прокажена након Другог светског рата и победе социјалистичког друштвеног уређења. Непредвидљиво је било, барем за моју друштвену и политичку интелигенцију, да ће одлазак тог друштвеног уређења сменити још већа одбојност према духовном елитизму и још жешћа мржња према његовим заговарачима, те да ће наступити доба куповине диплома и титула, али и подсмеха према учењу, знању и индивидуализму. Ово је горки увод у мени веома драгу и важну аутопоетичку реченицу, ретку за приповедачки проседе Николе Шопа, која гласи: „И иначе ја увек причам само одабранима.“ У његовој хришћанској, људској, стваралачкој скромности она се издваја самосвешћу и звучи као да му је излетела случајно или да долази из некакве далеке прошлости. Уосталом, можда баш отуд и долази. Зар и Исус није на самом почетку *ogaбирао* оне којима ће приповедати и проповедати оно што мисли и осећа, оно у што верује и што сања?

Категорија времена и његовог поимања од буквалног до симболичног, од праволинијског до кружног, од важног до безначајног, од обичног до тајанственог, од физичког до филозофског, врхуни као тема многих Шопових прича, а на неки начин је блиско повезана и с појмом лепоте и њене (не)пролазности у времену. „Свему изгубљеном или пропуштеном љепота је трајна, јер је саткана од вјечне недостижности“, вели Шоп у прози „Најчуднија посјета“, романтичарској варијацији на тему двојника, али и коначног сусрета са самим собом. Мада до детаља и врло емотивно описан, простор оваквих прича увек остаје у својеврсној измаглици, а њихови јунаци вазда су у грчевитом покрету, склони да носе и мењају маске (кринке, образине) и вуку са собом тајне, сумње и страхове, терет успомена оличен у дотрајалим коферима и неразумљивим пртљазима, у ситницама по џеповима, у стварима које само њима нешто значе. И док се под пролазношћу обично подразумева време, у овим причама управо је време нешто што стоји, или се врти у круг, или се заледи у сећању као тренутак, а онда неразумно троши

у бесцење да би се тај давни тренутак вратио, схватио, променио, сачувао, оправдао потоње муке, кајања и будуће погрешне одлуке.

Сматрам да је тема неухватљивости и променљивости свега постојећег досегла поетско-прозно савршенство у циклусу „Предавање о димовима“. Као што је у својој поезији након опевања геометријских тела одлутао у астралне просторе, тако је након чудесних повести о митским бићима, легендама, библијским призорима, људским судбинама и судбинама ствари, Шоп досегнуо етеричну безобличност димова причајући „о дивним, кобним облицима, којих смирење је само у расплинућу“. Вероватно није случајно што читајући „Предавање о димовима“ по правилу помислим на Исидору Секулић и оно њено чувено: амбиције, дим! И данас се сећам како ми се у незаборавној шетњи Римом 2005. године, где сам говорила о поезији Николе Шопа, једноставно отворило сазнање да су његови савременици напросто морали реаговати на аутентичност, суптилност и мудрост његовог сетног, али верујућег гласа. Визионарским виђењем његове поезије на самом почетку његовог „београдског опуса“ издвојила се, као и много чиме другим у своме времену, управо Исидора Секулић. Уосталом, сам Никола Шоп ме с правом упутио да пронађем Исидорин текст о његовој књизи „Исус и моја сјена“, објављеној у Загребу 1934. године. Секулићева је у том тексту написала уистину пророчанске реченице, тачније, осетила је камо ће се много касније упутити Шопов дух и дар. Наиме, рекла је:

*Мали хришћанин ове збирке мораће од конџакџа са осећајима у конџакџ са исџи-
нама. Из низа џесама у џоему. У џоему о живоџу, или у џоему о великом хришћансџву. У
џоему о џриродном, или и у џоему о најџириродном, или у једну и у друџу; јер, ма до којих
далеких сфера џедали свџи џриродно, иза џоследње сфере џочиње цео овај свџи окружи-
ваџи најџириродно.*

И још је додала непогрешива Исидора:

*Мудро је радио џосџодин Шоџ кад је у својој џрвој књизи све своје енерџије уџоџребио
на џо да џоложи свако оружје џела и душе џред собом, џред девоџком, џред живоџињама,
џред Хрисџом.*

Једнака се мудрост огледа, додала бих, и у Шоповим раним прозама, као што се у потоњим осећа снажно присуство тема и идеја које ће пресудно обележити његово касније песничко интересовање. Поступност, али и логичност којом овај снажни песнички дух тежи заумном и оностраном, снага преобликовања стварности у тајанствене и скровите знаке који прогањају само ретке и незауостављиве умове, фасцинантна је и у много чему неупоредива са стваралаштвом његових савременика, сличнија неким светским писцима попут рецимо Едгара Алана Поа. Онеобичавање стварности Шоп започиње истовремено и на језичком и на духовном плану. Испрва приметимо како из његових проза полако нестају обична имена попут оних Ана, Дубравка, Динко итд., као и она знана нам из *Библије* и књига староставних, те како прозе запоседају ликови с најблаже речено чудним именима: Аликор, Аел, Аспапа, Еход, Вир, Раники Ран, Рабан, Ијо, Лан, Лирин (песник), Ао-мен (што звучи као *јао мени*, само на једном месту

открива аутор прича), Воштаник (залагаоничар), Вилен, Фур, Ална, Тихна... Потом запажамо како учествују речи које данас звуче као архаизми али и неологизми: забрашнити, тањуровање и кашиковање, столовање и клуповање, пјетловање, дозвекивање... Пејзажи од идиличних очас постају злокобни и опасни, романтична месечина преображава се у застрашујући феномен, људске међусобице се од обичних и углађених изнегада претварају у малициозне и ратоборне, велике љубави тону у велике заборавае, равнодушност или целоживотне трауме и патње. Романтичарска наглашеност емоција преобраћа се у потребу за разумним објашњењима појава и односа, и обрнуто. Светови живих и мртвих се додирују, колају бајке, легенде и апокрифи, виле језеркиње нестају па се преобраћају у девојке које траже посао за преживљавање, сусрети с палим анђелима, патуљцима и вилама су могући, а исходи пре непредвидљиви него поучни, срећом по књижевну вредност ових проза настајалих у доба претежног реализма и разних идеолошких диктата. Наглашена социјална, тачније најчешће сиромашка димензија живота, час као последица људске неправде, немилосрдности и изабљивачких друштвених система, час као морална врлина, племенитост и доброта, хришћански узор („Одлазак ствари и вјеридба светог Фрање“), ствара неку чудну равнотежу која истовремено, без жеље да се бави друштвеним животом у одређеном времену, као да упире прстом у горуће проблеме, идеје и заблуде времена о којем је реч. Оно што је већина писаца у добром делу двадесетог века на овим просторима схватала као свој историјски задатак, а потом и национални, идеолошки и друштвени, Шоп је превасходно, рекла бих чак и искључиво сматрао моралним, језичким, маштарским, сновидим, индивидуалним задатком. Напросто је имао истанчан *слух* за *знамења* времена. *Знамења и слух* није случајно наслов необјављене књиге његове, уколико ми њено касније објављивање није промакло, а све је могуће у овим временима од деведесетих наовамо! Тек, истоимена прича је обележена мото-податком „Земун, летњих вечери, 1941“, а временске одреднице нису честа пракса овог писца па их онда тумач помније размотри с осећањем да му је тим детаљем аутор (не)свесно скренуо пажњу на битну ствар. Одиста, већ прва реченица није формулација метеоролошка, већ историјска *par excellence*: „Кад су тмурна и потмула времена, кобни знаци то показују на небу тајним неким блискањем и копљастим пресијецањем бритких муња.“ Нисам се могла отргнути утиску да је ова проза у потпуности аутобиографска, и да је „шутљива пратилица“ у њој Антонија Ерцег с којом се Шоп 1941. венчао, те да истанчаним слухом обоје младих људи на почетку заједничког живота забринуто прате нестајање комшија у првим месецима рата! Страх од агресивних звукова чини да метално посуђе приликом оброка замењују дрвеним не би ли ушушкали или сасвим ућуткали звуке најобичнијег постојања. „Ово је вријеме слуха. Доба кад и најмилије кућне ствари постају твоји издајници.“ У свест младог пара који би требало да започне живот увлачи се смрт или барем идеја о њеној близини, гуши их свакодневица, баналност зла, будност, ствари које свесно и несвесно пакују за будућност коју не виде. Надвладава потреба да све ућуткају, застру, покрију, затворе, јер „створени су прозори продужење куће у свежињу, проширење куће у просторе слободе и сунца“.

Велика Шопова прича о *йрегметшима* постоји готово паралелно и у његовој прози и у поезији, као и многи други појмови. Обично су у питању једноставне речи (шешир,

петао, гост, маска, ствари, простор, тишина, празнина, гозба, шетач, руб, соба, прозор, свјежина, даљине, бдјења...) које постају кључне шифре за разумевање његовог поетског космоса. Верујем да се вишезначна енергија предмета и њиховог живота независно од њихових власника, као и њихове судбине независне од судбине власника, улогорила у песниковој свести почетком рата и да га није напуштала све док им није дозволио да одлете кроз његов прозор у Воћарској 90 у Загребу, готово четири деценије касније!

Кад год ратујем с предметима (стварима), а догађа ми се, вратим се читању Николе Шопа и промишљању његовог необичног односа који се може сажети у констатацију да је „језиво остати сам са предметима“. Да човек с временом постаје роб ствари није ми ништа ново. Пошто сам тога одавно свесна и уверена у то на породичном, али и личном примеру, борим се против те бољке колико год је могућно. Недавно сам побегла од свих својих ствари и годину дана живела у потпуно новом, далеком окружењу, чак и без своје библиотеке, што ми се одувек чинило немогућим. Уз сва ограничења и обавезе савременог човека, преплавио ме је у тој години осећај слободе, као што ме након повратка угушио осећај заробљености и сећање на све „смртиће“ који ме већ годинама пресећу у близини мог дома, у амбуланти, продавници, лифту, кафићу, и својом агресивношћу подсећају на Шопове смртиће који би и праведну „драгу куму Смрт“, седу старицу са симболичном косом, стрељали без милости јер им се меша у посао.

Дискретнију критику ратова и идеологија од којих је трпео у животу и чија је жртва и те како био, тешко је пронаћи у двадесетом веку у југословенским књижевностима од оне коју је експлицитно и имплицитно у својем опусу изрекао Никола Шоп. Вероватно то долази из његовог образовања и познавања класичне књижевности од њених почетака, а преко њених уметничких врхунаца, па самим тим и уверења да је циљ уметности стварање лепоте и мудрости, а не „уједноличење ствари, а затим уједноличење људи“.

Живећи четири деценије након Шопове смрти свеколику пошаст уједноличења свега и свачега, у лажима и привиду разноликости, у трци за богаћењем без рада, знања, поштења, у још једном крвавом и братоубилачком и верском рату и још једном апсурдном, свађалачком миру, често сам се осећала као одбачена ствар која не доспева чак ни до залагаоничара Воштаника из његове сјајне приповести о судбини „ствари које спавају на простирци својих сјена“. Идеја о преображају човека у ствар на различите начине и у разним временима кружи светском књижевношћу, а у Шоповој изведби поседује тајанствену снагу, елегичну интонацију и простор за неслућене трансформације. Шта је све видео овај сањар који је у годинама властите непокретности, али и много пре ње крадом посматрао предмете и откривао тајне „иза стварности предмета“, како се све може прекинути судбина и „бит ствари“, чују ли и други „нијему захвалност дотрајалих предмета“, доживљавају ли депоније као „погреб ствари“? Чини се да је савремени човек досегао највиши степен неосетљивости према стварима, све већу потребу да их поседује, али и мења, баца, заборавља, отуђује и не примећујући да у таквом понашању има нечег неуротичног, нелогичног и неодговорног. Одустајући од ствари у чијем би окружењу спокојније дочекао чак и „добру куму Смрт“, човек одустаје и од идеја, смисла, борбе за живот, те слути како иза сваког ћошка вири понеки *смртић*

баш њему намењен, који вреба свој тренутак. Откако му је права Смрт, дефинишући себе саму и свој контакт с човеком кад за то дође време дошапнула: „Чувај се само невидовног, неослушног и неопипљивога“, Шоп се упутио у баш такве космичке даљине, одлучан да пређе руб е да би их видео, чуо и опипао. Можда и да свом професору из Прве мушке гимназије у Београду, значајном српском песнику Момчилу Настасијевићу, који је на прве стихове млађаног почетника изрекао за савременог читаоца Шоповог опуса чудну реченицу: „Ви сте, Шопе, исувише овоземаљски“, покаже и докаже да га је с годинама разумео.

Већина савремених писаца с ових простора данас је по мени заиста исувише овоземаљска. То ме је подстакло да у Шоповим прозама потражим „најовоземаљскији“ и најкритичкији у односу на друштвену стварност његовог доба одломак, какав би ме својом актуелношћу а неприземношћу задовољио и ове мучне 2021. године. Ево таквог одломка:

Док сам њако ишао, вјеџар се ѡиѡра свежњем ѡаѡира, шѡѡ је немоћно шушкао у разлуѡаној лаѡици, и размоѡа ѡреко мрѡвних сѡвари ѡѡѡамњеле лисѡове сѡарих новина. Круѡни наслови, још досѡа очувани, извикивали су на сав ѡлас неку величину. Чиѡао сам, смијешећи се ѡорко, док је јунак дана – јуче је било, а већ ѡако давно – насликан насред лисѡа, високо уздиѡнуѡих руку и сѡиснуѡих шака, ѡоворио нешѡѡ народу широким зијевом и ѡрчевиѡим ѡрзајем на лицу. Вјеѡар долисѡа новине, захваѡи их и однесе у оближњи воћњак, ѡдје су ѡѡадале ѡо крошњама. (...) По врѡовима су вијорили на вјеѡру, сабласно шушѡећи, ликови некадашњих моћника и ѡлашили ѡѡице, ѡѡ јесѡ, ѡѡкушавали да их ѡлаше.(...)

Каква је то супериорност над грешним људима и (по)грешним временима! Чак ни десетогодишња судска пресуда на присилну ћутњу и необјављивање због политичке непоћудности (тј. „греха“ бављења својом професијом за време немачке окупације) није измамила теже речи и горчи протест или убитачнију иронију. Тек једну незаборавну слику како се у пејзажу и времену растаче донедавно неограничена, деспотска моћ оних који умисле да су недодирљиви и вечни.